

УДК 94 (477)

Оксана Маркевич
(м. Житомир)**ВІЦЕ-ГУБЕРНАТОР ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ
XIX СТОЛІТТЯ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ**

У статті визначено повноваження волинських віце-губернаторів у системі губернського управління першої половини XIX століття, розглянуто їхній особовий склад, з'ясовано мотиви, якими керувалася верховна влада під час призначення.

Ключові слова: Волинська губернія, губернатор, віце-губернатор, чиновник з особливих доручень.

Наукова проблема формування влади, її структури та кадрового забезпечення набуває актуальності через історичну ретроспективу, а також через з'ясування форм співпраці верховної влади Російської імперії з елітою набутих територій, у нашому випадку – Волині. Завдання цієї розвідки полягають у тому, аби встановити, чи формувалася чиновницький склад місцевих адміністративних органів відповідно до завдань верховної влади, чи завжди йшов в унісон з її політикою та виключав будь-які випадковості, чи враховував історичні, економічні та етнічні особливості краю, визначити повноваження, які надавала влада посаді віце-губернатора в системі губернського управління, розглянути особовий склад чиновників та з'ясувати мотиви, якими керувалася під час їх призначення у Волинську губернію.

Досі в Україні немає спеціального комплексного дослідження порушеної проблеми. Повноваження віце-губернатора висвітлено в контексті діяльності губернатора та казенної палати. Дореволюційний історик права І. А. Блінов указував на незначну роль, яку вони відігравали в політичному житті губернії, оскільки повністю залежали від губернатора. Автор доводить, що віце-губернатори були лише виконавцями волі очільника краю [1]. По-іншому цю посаду оцінює П. А. Зайончковський. Аналізуючи формулярні списки чиновників, він зазначає, що вони були більш освічені, ніж губернатори, довше перебували на цій посаді й на практиці виконували частину їхніх безпосередніх обов'язків [2]. Значний внесок у висвітлення цієї проблеми вносять сучасні дослідження В. С. Шандри [3], М. Ф. Бармака [4] та Данієля Бовуа [6], які вивчають у широкому масштабі політику Російської імперії в західному регіоні.

Посада віце-губернатора створювалася відповідно до імператорського указу від 18 грудня 1708 р. У 1719-1727 роках до їхніх обов'язків входило безпосереднє управління однієї з провінцій у губернії. До середини XVIII ст. віце-губернатором досить часто називали звичайного чиновника незначного походження, який керував невеликою територією, прирівняною до губернії [5, с. 84].

У скатерининських "Учреждениях для управления губерниями" від 7 листопада 1775 р. посаді віце-губернатора відведено важливе місце. Він затверджувався імператором і перебував у 5 класі "Табелю про ранги", якому відповідав чин статського радника. Верховна влада закріплювала за ним обов'язок у низці випадків виконувати повноваження губернатора. На цьому наголошено й у його назві. Так, префікс віце – латинського походження (vice, замість) і в буквальному перекладі означає "помічник, заступник по посаді".

Поряд із назвою “віце-губернатор” офіційно вживалася назва “поручик правителя” [10, с. 117]. Термін “поручик” на той час уже використовувався у військових званнях (чинах) і 1649 р. офіційно зафіксований в “Учении и хитрости воинского строя” – військовому керівництві для солдатських полків – й означав він офіцера для виконання доручень. Таким чином, ця посада мала всі шанси набути подібного змісту. Однак Катерина II наділила віце-губернаторів значною самостійністю: під їхнім безпосереднім керівництвом до 1837 р. перебувала казенна палата. Остання була єдиним місцевим органом фінансового управління, який контролював надходження податків до державної скарбниці, організовував стягнення недоїмок із несумлінних платників через губернське правління, здійснював заходи з організації підрядів та торгів на надання горілчаних відкупів. Їй також належали загальний нагляд за фабриками й заводами на території губернії, організація хлібних та фуражних зборів на потреби війська. У її віданні перебувало будівництво й утриманням казенних будівель, мостів, перевозів тощо. Віце-губернатор направляв членів палати для ревізії коштів, бухгалтерських книг та рахунків, наглядав за виконанням рекрутської повинності, контролював складання відомостей про чисельний та соціальний склад населення [11, с. 72]. Імператриця чітко визначила йому окрему сферу діяльності, а отже, він ставав незалежним від губернатора.

В указі від 6 березня 1807 р. під назвою “О занятии места вице-губернатора...” верховна влада роз’яснила питання заміщення посади начальника губернії. У разі його відсутності помічник губернатора повинен керувати казенною палатою чи губернським правлінням? Законодавчо визначено, що віце-губернатор засідає в губернському правлінні, а справи в казенній палаті тимчасово вирішує директор економії чи інший чиновник, старший за чином [12, с. 1036].

З часом у цьому заході заступлення губернатора виявилось багато прорахунків, а тому міністр юстиції князь О. Б. Лобанов-Ростовський 1818 р. запропонував обов’язки начальника губернії виконувати старшим засідателям правління, оскільки віце-губернатори надзвичайно зайняті набуттям чинності “Устава об управлении питейными сборами”. На таке рішення вплинуло також прохання новгородського віце-губернатора, який указував, що тамтешній губернатор досить часто від’їжджає з губернського міста у справах військових поселень, а помічник не може виконувати його обов’язки, оскільки зайнятий новими зборами [13]. Ця зміна була поширена й на інші губернії.

Після виходу в червні 1837 р. законодавчого акту під назвою “Наказ гражданским губернаторам” відбулися значні корегування діяльності місцевого адміністративного апарату. Оскільки губернатору чим далі, тим важче одному було виконувати покладені обов’язки, зокрема в губернському правлінні, а тому констатувалося, що йому необхідний дієвий помічник. Таким верховна влада бачила саме віце-губернатора. Вона звільнила останнього від справ у казенній палаті. Згідно з “Наказом” віце-губернатор був введений до складу губернського правління як перший помічник губернатора із загального управління губернією. Посаду голови казенної палати відтепер обіймав окремий чиновник, якого представляв міністр фінансів і затверджував імператор [14, с. 134]. Згідно з указом від 16 квітня 1842 р. чітко розділялися обов’язки голови казенної палати та віце-губернатора. Останній із дозволу міністра фінансів лише брав участь у статистичному, мануфактурному комітетах та будівельних комісіях, створених для побудови та приведення до ладу військових приміщень. У всіх інших той засідав лише в разі відсутності губернатора, тобто тоді, коли виконував його обов’язки [15, с. 322].

Докладніше повноваження віце-губернатора висвітлені в законодавчому акті від 3 червня 1837 р. під назвою “Положение о порядке производства дел в

губернских правлениях". Його призначали старшим із чотирьох радників правління, якого затверджував імператор височайшим указом за поданням міністра внутрішніх справ. Під особистим керівництвом віце-губернатора перебувало перше відділення канцелярії губернського правління.

До його компетенції входили оприлюднення законів і постанов; нагляд за виконанням губернаторських розпоряджень, міськими і сільськими становими виборами, протоколювання загальних засідань. У цьому відділенні вирішувалися також питання призначення на посади, нагородження державними відзнаками, просування по службі, звільнення й надання пенсій губернським чиновникам, а також господарські: установлення орієнтованих цін на провіант і фураж, транспортування останніх відповідно до встановлених правил. Чиновницький склад самого відділення формувався лише за поданням помічника губернатора [16, с. 440-442].

Віце-губернатор відповідав за грошовий обіг у губернському правлінні, спрямовував діяльність ексекютора*, який відповідав за стан усіх казенних будівель, схвалював його місячні звіти. Як керівник першого відділення перевіряв журнали вхідних документів, щопівроку ревізував настільні реєстри і, власне, контролював документацію [16, с. 447-449].

Віце-губернатор стежив за щотижневим надсиланням офіційної частини "Губернских ведомостей" у всі губернські та повітові присутствені місця, предводителям дворянства, духовним консисторіям, у якій друкувалися всі накази місцевої влади [16, с. 461].

Верховна влада подбала про матеріальне забезпечення цього чиновника у зв'язку з виконанням широкого кола державних повноважень. Волинський віце-губернатор до 1837 р. отримував жалування відповідно до посади голови казенної палати – чотири тисячі рублів [17]. Указом від 26 січня 1826 р. виділялися підйомні розміром 1,5 тис. рублів [18, с. 136.]. Для забезпечення житлом йому додатково надавали 570 рублів квартирних на рік [19]. З переведенням цієї посади до складу губернського правління зазнала змін і оплата служби. У формулярному списку волинського віце-губернатора Е. Ф. Келлера зазначено, що вона складалася з жалування – 1400 р., столових – 600 р. і квартирних – 570 р., разом становила 2570 рублів [20].

Отже, віце-губернатор першої половини XIX століття виступав як голова казенної палати, а також виконував обов'язки губернатора за його відсутності. З 1837 р. він став головним помічником начальника губернії та брав участь у роботі губернського правління.

Підрахуємо, наскільки часто волинському віце-губернатору доводилося виконувати обов'язки губернатора.

Насамперед, віце-губернатор заступав начальника губернії, коли той від'їжджав для її огляду. Останній, згідно із законами Російської імперії, відбувався щорічно, а також позачергово, одразу після призначення його губернатором. Ураховуючи, що ті змінювалися тут кожні 2-4 роки, то віце-губернаторам досить часто доводилося обіймати цю посаду. У Волинській губернії ревізії надавали важливого значення як формі контролю за діяльністю місцевих органів влади, і тому тут вона проводилася набагато частіше, ніж в інших губерніях. У зв'язку зі значною територією та поганими шляхами огляд тривав приблизно два місяці [21]. Варто зазначити, що після звільнення одного й до призначення наступного очільника краю, керівництво покладалося на віце-губернатора.

Під час відпустки обов'язки губернатора також виконував його помічник. Начальнику та віце-губернатору наказано заздалегідь обговорити її час таким чином, щоб губернія не залишалася без місцевого керівництва [22, с. 256].

* З латинської *exsecutor* – виконавець

Водночас траплялися випадки, коли волинському губернатору необхідно було терміново з'явитися до Петербурга за вимогою імператора чи Сенату, а така поїздка потребувала значно більше часу. М. І. Комбурлей, який управляв Волинською губернією на правах генерал-губернатора і, відповідно, брав участь у засіданнях Сенату, 2 березня 1812 р. поїхав у відпустку аж на три місяці, а керівництво краєм було передано віце-губернатору О. Д. Хрущову [23].

Досить часто волинський губернатор відлучався з губернського міста для виконання покладених на нього додаткових обов'язків. На території Волинської губернії дислокувалися значні військові сили, які імператор часто ревізував. Волинський губернатор обов'язково мав бути присутнім під час цих оглядів. З 9 до 27 квітня 1818 р. В. К. Гіжицький перебував у Старокостянтиніві під час перевірки забезпечення військ квартирами, дровами, соломною тощо. [24]. У 1820 р. відбулася подібна перевірка при містечку Млинові, у якій також був задіяний губернатор [25].

Незвичний випадок трапився з першим віце-губернатором Волинської губернії М. І. Арсеньєвим. У листопаді 1796 р. за наказом Павла I було заарештовано губернатора В. С. Шереметьєва, який пробув у в'язниці півтора року. До призначення нового начальника його обов'язки більше року виконував віце-губернатор [26, с. 81].

Отже, ураховуючи частоту виконання волинським віце-губернатором обов'язків начальника губернії, верховна влада була зацікавлена у виборі досвідченого та надійного чиновника. Тому й термін перебування на цій посаді був значний, і впродовж першої половини XIX ст. їх змінилося лише вісімнадцять (тоді як губернаторів 22). Від одного до трьох років обов'язки волинського віце-губернатора виконували дев'ять чиновників, що дорівнює 50 % від їхньої загальної чисельності, від трьох до п'яти років – шість (33 %) і від п'яти років – два (17%) (див. таб. 1).

Абсолютний рекорд – п'ятнадцять років служби волинським віце-губернатором – належить П. М. Грохольському. Найменший проміжок часу цю посаду обіймав В. С. Нечай. Свої обов'язки він виконував близько восьми місяців. Затверджений волинським віце-губернатором 19 травня 1842 р., а 24 січня 1843 р. його було знайдено мертвим у криниці власного подвір'я. Розслідуючи справу, поліція не знайшла тут жодного політичного підтексту. В офіційному звіті, надісланому генерал-губернатору, зазначено, що причина загибелі – сильне душевне потрясіння, викликане передчасною смертю дружини від невдалих пологів 18 січня 1843 р. [27]. Відзначимо, що В. С. Нечай до призначення на посаду волинського віце-губернатора більше чотирьох років виконував такі ж обов'язки в Подільській губернії – з 1 лютого 1838 до 19 травня 1842 рр. [4, с. 497]. Наведені факти підтверджують висновки П. А. Зайончковського про триваліший термін перебування на посаді віце-губернаторів, а отже, і досвідченості цих чиновників.

Залишається нез'ясованим питання: чому жоден із волинських віце-губернаторів так і не став начальником губернії? Зауважимо, що практика призначення на посаду губернатора їхніх заступників була надзвичайно поширеною. Указом від 19 березня 1830 р. їм дозволено отримувати чини статських радників та дійсних статських радників, а посаду начальника визнавали наступним кроком у їхній чиновницькій кар'єрі [28, с. 226]. З історії державного управління можна навести багато прикладів заміщення посади губернатора віце-губернатором цієї ж губернії. Так, Мінський заступник губернатора, колезький радник Ецевич був призначений тамтешнім начальником губернії [29]. Очільниками краю стали колишні віце-губернатори: у Курській губернії – статський радник Кожухов [30], Саратовській – статський радник Панчулідзе [31], Гродненській – статський радник Андржейкович [32] та ін. Останній після

обіймання посади губернатора в цій губернії указом від 30 жовтня був переведений до Волинської губернії [33].

Навіть у Подільській губернії, де організація управління та формування кадрового складу була подібною до Волинської, таких відзначено чотири. Посади губернатора отримали віце-губернатори П. М. Янов, О. Є. Юзефович, С. І. Павловський, М. М. Грохольський [4, с. 496-497]. Не уникнемо того факту, що волинський губернатор М. М. Волконський до призначення в цей край 30 червня 1805 р. обіймав посаду Пермського віце-губернатора [34].

Отже, у Російській імперії першої половини XIX ст. існував чіткий, законодавчо визначений принцип заміщення важливих державних посад. Волинська ж губернія “випадала” зі стрункої вертикалі призначення віце-губернатора і губернатора. То що ж впливало на вибір віце-губернатора й чому верховна влада так і не зважилася доручити йому керувати цією територією? Відповісти на ці питання можна, проаналізувавши кожне окреме призначення та діяльності на цій посаді.

Першу половину XIX ст. можна умовно розділити на два періоди, межею яких стане Листопадове повстання 1830 р. До збройного виступу польська шляхта користувалася привілеями та значною мірою впливала на суспільно-політичні процеси на цій території. У науковій літературі можна знайти різні назви такого “поблажливого” ставлення верховної влади до шляхетства. Валентина Шандра називає цей час “перехідним періодом”, тобто вимушеним відступом, після якого одразу мав розпочатися процес освоєння цих земель, а польське повстання було лише його каталізатором [3]. Даніель Бовуа, аналізуючи призначення відомого польського патріота Філіпа Плятера на посаду віце-губернатора, наголошує на “милості” влади до верхівки волинської шляхти [6, с. 194]. Дореволюційний краєзнавець Леонід Рафальський, оцінюючи етнічний склад найвищих губернських установ, назвав це “волинською революцією”. Він констатує, що майже всі важливі губернські посади, починаючи від губернатора й закінчуючи канцелярськими службовцями, займали поляки. З 1816 до 1828 рр. губернією управляли губернатори В. К. Гіжицький, М. Ф. Бутовт-Андржейкович та віце-губернатори К. С. Снарський, П. А. Плятер, Ф. О. Любомирський. Це був період престижу польської мови, культури, традицій у цьому краї, що в сукупності автор назвав “польським режимом” [35].

Серед шляхти Волинської губернії в першій третині XIX ст. відчувався глибокий патріотичний дух її верхівки, який досить довго живила верховна влада, наділяючи її привілеями. Це позначилось і на призначенні віце-губернаторів. У зазначений час основними принципами вибору чиновників були родинні зв'язки, особисті симпатії начальника губернії, але майже не враховувалися його професійні здібності. Однак усе частіше верховна влада була незадоволена діяльністю ввіреної йому казенної палати. У березні 1820 року для стягнення казенних недоїмок у Волинську губернію був відправлений сенатор Баранов [36]. 30 квітня 1822 р. діяльність волинської палати зазнала осуду монарха через повільність у веденні справ, зокрема в процесі вирішення територіальних питань Свинохського староства [37, с. 173-177].

Принцип заміщення посади віце-губернатора викликав багато невдоволень серед самих чиновників. Для налагодження роботи до відкриття губернії тут було створено три тимчасові комісії. Перша відкривалася замість губернського правління, друга – казенної палати, а третя – для вирішення цивільних справ. П. С. Батурина було призначено керівником другої комісії, до складу якої увійшли шість членів, секретар та декілька канцелярських службовців. Йому довелося самотужки створювати повітові казначейства, відправляти туди скарбників, забезпечувати їх усіма необхідними засобами [8, с. 106-108]. Робота керівника другої комісії прирівнювалася до обов'язків очільника казенної палати,

а отже, віце-губернатора. Однак це ніяк не врахувалося, і волинським віце-губернатором був призначений І. Т. Арсенєв, який був родичем дружини генерал-губернатора Т. І. Тутолміна Єлизавети Іванівни, дівоче прізвище якої також було Арсенєва. Син Тутолмініх Олексій був одружений за Арсенєвою, а їхня дочка Марія 1791 року також шлюбом поєдналась із цією родиною [8, с. 113]. Таким чином, родинні зв'язки під час призначення на посади у Волинську губернію відігравали провідну роль. П. С. Батурін із сарказмом говорить, що генерал-губернатор вважав їх настільки "розумними й обдарованими, що можуть займати будь-які посади" лише за те, що вони були того родичами [8, с. 108].

Заради справедливості додамо, що невдовзі проявився результат такого призначення. Перший віце-губернатор був одним із тих, хто любив розкішно жити та грати в азартні ігри, що спричинило недостачі в губернському казначействі розміром сто тисяч рублів. Відправлений на Правобережжя військовий губернатор О. А. Беклешов невдовзі розпочав слідство з цього приводу. І хоча нестачу вдалося погасити, переважно завдяки допомозі поляків, приховати факт розкрадання державного майна не вдалося. За це горе-голову казенної палати звільнили, а його місце заступив віце-губернатор ліквідованої Брацлавської губернії П. М. Грохольський [8, с. 113; 120].

Новопризначений волинський віце-губернатор був добре відомий своїм походженням, відданою службою Російській імперії, а головне – дружніми стосунками з колишнім генерал-губернатором М. М. Кречетніковим. Його стрімка кар'єра розпочалась із того, що 1777 р. він став ад'ютантом майбутнього намісника, а вже потім – радником Тульської палати кримінального суду. З 27 січня 1797 до 1812 рр. він перебував на службі у Волинській губернії. П. С. Батурін згадує про нього як гнучкого, терплячого чиновника, який ніколи не проявляв своїх справжніх емоцій і вмів вийти з будь-якої ситуації переможцем [7, с. 183]. Мабуть, такі якості й допомогли йому п'ятнадцять років перебувати на посаді волинського віце-губернатора.

Ще однією з причин швидкого кар'єрного росту було бажання верхньої влади залучити на службу поляків, продемонструвати їм усі вигоди, які можна отримати, і таким чином перехилити на свій бік, заручитися їхньою підтримкою. П. М. Грохольському було доручено "тамошних знатних дворян, противників нашего Двора, соглашать к покорению". Будучи уродженцем тих країв, він добре знав магнатів і, використовуючи свої здібності, міг добитися виконання покладеної верхньою владою місії. Значна політична роль і добре знання традицій та ментальності населення новоприєданого краю швидко зробили його "потрібним" чиновником. Саме тому він отримав чин дійсного статського радника, землі та орден святого Володимира третього ступеня [7, с. 201]. Додамо, що це був один із перших поляків, який здійснив таку успішну кар'єру в місцевій адміністрації.

Фактично з роками ситуація не змінювалася. 8 лютого 1812 р. указом Сенату начальника Радзивилівського таможного округу надвірному раднику О. Д. Хрущову було пожалувано чин колежського радника та посаду волинського віце-губернатора. Він добре розумівся на специфіці краю, був знайомий із вищим місцевим керівництвом, оскільки 1808 р. був призначений у Волинську губернію прокурором. Діяльність цього чиновника асоціюється з небувалим до цього конфліктом між польською шляхтою та вищою губернською адміністрацією. Віце-губернатора було звинувачено в хабарництві, а після ревізії сенатора Ф. Ф. Сіверса звільнено з посади й передано під суд [38]. Після перевірки відбулися значні зміни в суспільно-політичному житті губернії. Губернатором уперше було призначено поляка В. К. Гіжицького, який сам підбирав кандидатів на посаду помічника. Його важкий характер став причиною частої зміни віце-губернаторів, але одне залишалось послідовним – на цю посаду призначали лише друзів-поляків.

Волинський віце-губернатор К. С. Снарський був фаворитом губернатора і саме за його бажанням був призначений на посаду. Перебуваючи на губернських посадах, дружбу зберегти не вдалося. Густав Олізар згадував, що вони пересварилися до такої міри, що В. К. Гіжицький ображав віце-губернатора та його дружину привселюдно. Не останню роль у цьому відіграли інтриги російської влади, яка не хотіла миритися з товариськими стосунками між вищим місцевим керівництвом. Один із російських генералів навіть стрілявся на дуелі з губернатором, захищаючи честь голови казенної палати. Після таких подій К. С. Снарський вирішив добровільно залишити посаду.

На це місце одразу ж був призначений інший фаворит – граф Філіп Плятер. Його взаємовідносини з губернатором будувалися за тим же сценарієм: початкова дружба переросла у відкрите протистояння [9, с. 22].

Однак постать цього віце-губернатора була настільки відомою серед польського населення Волинської губернії, що давало змогу протидіяти В. К. Гіжицькому. Ф. А. Плятер – один із магнатів краю – володів 1600 кріпосних чоловічої та жіночої статі в Ковельському та Володимирському повітах. Авторитет віце-губернатор здобув, перебуваючи на посаді голови Едукаційної комісії. Після смерті графа Тадеуша Чацького 1813 р. він обійняв посаду візитатора шкіл Правобережної України. Від цієї посади був звільнений Віленським університетом 1816 р. На знак удячності місцеві жителі помістили його портрет поряд з іншими видатними діячами в стінах Волинської гімназії. Не дарма Даніель Бовуа, оцінюючи ситуацію, говорить як про велику милість імператора, що цей чиновник посів високу губернську посаду. Ф. А. Плятер у графі формулярного списку про відбування державної служби з гордістю вказав, що служив у Речі Посполитій і польським правлінням був переведений у ротмістри народної кавалерії [39].

Незважаючи на те, що авторитет Ф. А. Плятера був вищий, ніж начальника губернії, останньому, за словами сучасника, таки вдалося його “вижити”. 30 грудня 1820 р. вийшов імператорський указ про звільнення волинського віце-губернатора зі служби з тим, “чтобы и впредь никуда не определять, за малое его попечение в исполнении обязанностей, с должностью его сопряженных” [40].

29 липня 1821 р. на посаду волинського віце-губернатора було призначено знову ж таки поляка, який до цього перебував при місії у Відні, камергера – князя Ф. О. Любомирського [41]. Він брав активну участь в управлінні губернією. Саме він, а не губернатор, у 1824 р. ревізував одинадцять повітових міст Волинської губернії, включаючи Житомир, стежив за тамтешнім порядком та належним веденням державних справ [42].

До Листопадового постановня 1830 р. останнім віце-губернатором був барон Л. А. Врангень, який до цього виконував обов'язки віленського обер-форшмейстера*. З його призначенням завершився період обіймання цієї посади місцевими уродженцями. Цьому посприяло й те, що якраз розпочалося слідство над волинським губернатором-поляком М. Ф. Андржейковичем [43].

Посилення нагляду за призначенням віце-губернаторів було спричинене, з одного боку, бажанням влади детальніше контролювати ситуацію в краї, а з іншого – після повстання зросли його обов'язки як голови казенної палати. До останньої, крім виконання названих повноважень, додавалося облаштування маєтків, конфіскованих у повстанців та ліквідованих монастирів, здійснення перепису однодворців, проведення рекрутського набору [44].

* Згідно з інструкцією від 12 березня 1798 року обер-форшмейстер контролював стан державних лісів в губернії

25 лютого 1832 р. на посаду віце-губернатора було призначено І. К. Афендика. Добросовісно виконуючи тут службу, у 1836 р. він отримав чин статського радника, і все ж уже в 1837 р. його було переведено на таку ж посаду до Псковської губернії.

Зі зміною 1837 р. мундира Міністерства фінансів на мундир Міністерства внутрішніх справ ставало іншим ставлення верховної влади до цієї посади. Колишній віце-губернатор В. С. Смирнов залишився очолювати волинську казенну палату, а віце-губернатором став І. І. Фундуклей. Це був перший випадок призначення заступником губернатора чиновника з особливих доручень. Він виявився настільки вдалим, що в подальшому всі помічники начальника краю середини ХІХ ст. служили при київському генерал-губернаторі.

Чиновник з особливих доручень – значна посада у структурі місцевого адміністративного апарату першої половини ХІХ ст. В. С. Шандра дає йому досить ґрунтовну й багаторівневу характеристику. Обов'язки цих посадовців не вписувались у звичайне коло діяльності штатних чиновників і полягали, крім усього іншого, у виконанні таємних розпоряджень верховної влади [45, с. 160].

У Волинську губернію чиновників з особливих доручень найчастіше призначали для збору статистичних даних, зокрема щодо соціальної, господарської та демографічної інформації. Їхній освітній рівень був досить високий; вони належали до найосвіченішої категорії чиновників, половина з яких мала вищу, інші – середню освіту. Як правило, виділялися компетентністю, здібностями до аналізування, продукування нових ідей, умінням реалізовувати поставлені перед ними завдання. Тому й не дивно, що ця посада розцінювалася як важливий етап кар'єрного зростання. Генерал-губернатор, переконуючись в особистих і фахових якостях, схвалював їх на ті посади, на яких вони могли принести найбільше користі [45, с. 157]. Однією з таких була посада волинського віце-губернатора.

Наступного волинського віце-губернатора І. І. Фундуклея Д. Г. Бібіков буквально “переманив” із посади чиновника з особливих доручень при новоросійському та бессарабському генерал-губернаторові. Причиною цього, на нашу думку, були матеріальні статки цього чиновника. Отримавши вагому спадщину від свого батька, І. І. Фундуклей справедливо міг називатися волинським віце-губернатором-мільйонером, а такі події ніколи не залишалися поза увагою регіональної влади. Остання, таким чином, сподівалася, що призначений сюди заможний чиновник не буде брати хабарів від польської знаті. Після року служби він був переведений на посаду київського цивільного губернатора, яку обіймав тринадцять років.

Волинським віце-губернатором 21 серпня 1839 р. став Є. О. Пашковський. Д. Г. Бібіков особисто клопотався про його призначення, характеризував як досвідченого в управлінні цивільними справами та старанного чиновника [46]. Впадає в очі його військове минуле – майже 25 років військової служби й почесне звання полковника. Є. О. Пашковський був одним із трьох волинських віце-губернаторів, які служили при генерал-губернаторах і при цьому мали досвід військової служби. Решта чотири мали цивільні звання, двоє з них – придворні камер-юнкери (Див. таб. 1).

Пробувши на посаді помічника волинського губернатора майже півтора року, Є. О. Пашковський просив генерал-губернатора про переведення його до Військового міністерства, з бажанням служити на Кавказі [47]. Наступним віце-губернатором став також колишній військовий, відставний підполковник Є. І. Корф. Після недовгого перебування на цьому місці він був переведений у Подільську губернію на ту ж посаду. Заради справедливості додамо, що й там він затримався лише на півтора року (з 19 травня 1842 р. до 28 листопада 1843 р.).

Після нетривалого обіймання посади В. С. Нечаєм його змінив також військовий – підполковник М. П. Бібіков, який служив чиновником з особливих доручень при генерал-губернаторові Д. Г. Бібікові. Пробувши помічником волинського губернатора ледь більше року, 6 липня 1844 р. був переведений виконувати такі ж обов'язки в Київську губернію [48]. На останній посаді він служив до 10 грудня 1852 року, а загальний стаж мав вісім із половиною років.

Призначеного 6 липня 1844 р. волинським віце-губернатором М. Є. Гайворонського (у минулому чиновник з особливих доручень) змінив Д. С. Львов. Останній був одним із великих землевласників Тверської губернії, якими мав одну тисячу селян. Освіту здобув у благородному пансіоні Московського університету, знав німецьку та французьку мови й за професійні переклади текстів іноземних тарифів, перебуваючи на посаді чиновника для звітів, неодноразово отримував значні грошові винагороди. Знання мов дозволило зайняти місце перекладача в канцелярії генерал-губернатора 3 травня 1838 р., а вже 30 вересня того ж року він став виконувати обов'язки чиновника з особливих доручень. За старанну службу 1844 р. він отримав орден Святого Станіслава другого ступеня [49]. На зазначеній посаді перебував сім років. 12 березня 1847 р. став віце-губернатором Волинської губернії. Перервала виконання ним цих обов'язків раптова хвороба. Через "боль в подреберьях, частые желчные напряжения, от чего последовали головные боли и общее похондрическое состояние духа" він невдовзі вийшов у відставку.

На його місце був призначений В. Г. Політковський, який вісім років перебував на посаді чиновника з особливих доручень і, за словами генерал-губернатора, неодноразово відряджався у Волинську губернію, де здобував важливу інформацію про край і володів тонкощами губернського управління [50].

Останнім із волинських віце-губернаторів першої половини XIX століття був Е. Ф. Келлер, який хоча й не служив чиновником з особливих доручень, однак певний час таки перебував при канцелярії генерал-губернатора (з 25 листопада 1842 р. до 14 вересня 1846 р.). Освіту здобував у Петербурзькому університеті, але повний курс навчання не закінчив. Їхня родина мала значні майнові статки: у Вітебській губернії в Люцинському повіті – 800 кріпосних чоловічої статі, у Калузькій губернії в Масильському повіті – 600 [51]. За останні 15 років, тобто з моменту призначень на ці посади чиновників з особливих доручень при генерал-губернатору, Е. Ф. Келлер виконував свої обов'язки найдовше – п'ять років (до 8 лютого 1858 р.) (Див таб. 1).

Отже, посада віце-губернатора була однією з важливих у губернському адміністративному апараті Російської імперії першої половини XIX ст. Упродовж цього періоду верховна влада працювала над колом його повноважень і з 1837 р. остаточно схвалила як першого помічника губернатора, старшого радника губернського правління.

Однією з причин, чому жоден із російських монархів так і не наважився призначити на посади губернаторів їхніх помічників, було те, що значна частина волинських віце-губернаторів була поляками, які схильні відстоювати інтереси місцевих еліт, інші ж за роки служб обростали знайомствами та зв'язками зі шляхтою, а тому годі було сподіватися на незалежну політику цього чиновника на посаді очільника краю.

Верховна влада намагалася формувати склад місцевих органів таким чином, щоб забезпечити виконання важливих імперських завдань, і враховувала історичні, економічні та етнічні особливості краю. Склад чиновників на посаді волинського віце-губернатора значною мірою демонструє те, що вибір ішов в унісон із політикою влади, виключав випадковості. Так, до Листопадового повстання 1830 р. помічниками губернатора призначали переважно поляків, які мали значний авторитет серед місцевого населення, що було пошуком компромісу

верховної влади з місцевою елітою. Після збройного виступу розпочався інтенсивний процес інтеграції регіону, що позначилося на виборі волинських віце-губернаторів. Складність підпорядкування польської еліти російському монархові та виконання додаткових повноважень у казенній палаті стали передумовою того, що посаду заступника губернатора займали досвідчені та кваліфіковані чиновники, але вже не місцевого походження.

Таблиця 1

Список волинських віце-губернаторів

П І П	Чин, клас	Роки обіймання посади	Термін перебування
Арсеньев Іван Тарасович	Надвірний радник (VII)	6.06.1796 – 27.01.1797	1,5 р.
Грохольський Петро Михайлович	Дійсний статський радник (IV)	27.01.1797 - 1812	15 р.
Хрущев Олександр Дмитрович	Колезький радник (VI)	8.02.1812-1816	4 р.
Снарський Костянтин Станіславович	Колезький радник (VI)	1816-1818	4 р.
Плятер Філіп Антонович	Колезький радник (VI)	1818-30.12.1820	2 р.
Любомирський Фрідріх Осипович	Князь, камергер	29.07.1824 - 1825	4 р.
Врангель Людвіг Андрійович	Статський радник (V)	17.02.1825 - 1832	7 р.
Афендік Іван Корнілієвич	Статський радник (V)	25.02.1832-1837	5 р.
Смирнов Володимир Саввич	Дійсний статський радник (IV)	24.02.1837 – 1.02.1838	1 р.
Фундуклей Іван Іванович	Колезький радник (VI)	1.02.1838-21.08.1839	1,7 р.
Пашковский Євгеній Олександрович	Полковник (VI)	21.08.1839 – 10.01.1841	1,5 р.
Корф Єгор Іванович	Полковник, колезький радник (VI)	10.01.1841 – 19.05.1842	1,4 р.
Нечай Василь Семенович	Колезький радник (VI)	19.05.1842 – 24.01.1843	8 місяців
Бібіков Микола Петрович	Полковник (VI)	14.04.1843 – 6.07.1844	1,3 р.
Гайворонський Микола Єлсейович	Колезький радник (VI)	6.07.1844 – 12.03.1847	2,8 р.
Львов Дмитро Сергійович	Статський радник (V)	12.03.1847 – 28.02.1850	3 р.
Політковський Всеволод Гаврилович	Надвірний радник (VII)	28.02.1850-14.10.1853	3,7 р.
Келлер Едуард Федорович	Надвірний радник (VII)	14.10.1853 – 8.02.1858	5 р.

Починаючи з 1837 р., волинськими віце-губернаторами призначали перших помічників генерал-губернатора. Це були молоді, освічені дворяни, які володіли значними родовими або придбаними маєтностями й за роки попередньої служби здобули інформацію про цей край, оволоділи тонкощами губернського управління. На думку верховної та регіональної влади, вони могли повною мірою забезпечити політичне, ідейне та практичне інтегрування Волинської губернії у складі Російської імперії.

Список використаних джерел та літератури

1. Блинов И. А. Губернаторы. Историко-юридический очерк / И. А. Блинов – СПб., 1905. – 360 с.
2. Зайончковський П. А. Правительственный аппарат самодержавной России XIX века / П. А. Зайончковський – М., 1978. – 224 с.
3. Шандра В. С. Формування бюрократії Правобережної України (XIX – початок XX ст.) / В. С. Шандра // Український історичний журнал. – 2007. – №2. – С. 143-158.
4. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кін. ХУІІІ – пер. пол. ХІХ ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль: Видавництво Астон 2007. – 512 с.
5. Мезенцев Е. В. Вице-губернатор / Е. В. Мезенцев // Государственность России: словарь-справочник / Всерос. науч.-ислед. ин-т документовед. и архив. дела. – Кн. 5: Должности, чины, звания, титулы и церковные саны России: конец XV в. – февраль 1917 г.: в 2 ч. – Ч. 1: А-Л. – М.: Наука, 2005. – 502 с.
6. Бовуа Даниель. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. / Переклад з французької Зої Борисюк. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.
7. Батурич П. С. Записки (1780 – 1798 гг.) / Под редакцией Б. Л. Модзалевского // Голос минувшого. – 1918. – № 4 – 6. – С. 173-210
8. Батурич П. С. Записки (1780 – 1798 гг.) / Под редакцией Б. Л. Модзалевского // Голос минувшого. – 1918. – № 7 – 9. – С. 99-132.
9. Копылов А. Мемуары графа Олизара // Русский вестник. – Т. 227. – 1893, август. – С. 1 – 41.
10. ПСЗ. – СПб., 1830. – Т. 20: 1775-1780 – № 14 392.
11. Головка О. М. Фінансова адміністрація Російської імперії в Україні (кінець ХУІІІ – початок ХХ ст.) / О. М. Головка. – Х.: СІМ, 2005. – 448 с.
12. ПСЗ – СПб., 1830. – Т. 29: 1806-1807. – № 22 478.
13. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. 9, оп 1, спр 37, арк. 185-185 зв.
14. Морякова О. В. Система местного управления России при Николае I / О. В. Морякова. – Москва: Издательство Московского университета 1998. – 271 с.
15. 2ПСЗ – СПб., 1843. – Т. 17. – Отд. 1: 1842. – № 15 537.
16. 2ПСЗ – СПб., 1838, Т. 12 – Отд. 1: 1837. – № 10 304.
17. Держархів Житомирської обл., ф. 10, оп 1, спр. 646, арк. 258 зв. – 259.
18. 2ПСЗ – СПб., 1830. – Т. 1: 1825-1827. – № 89.
19. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі - ЦДІАК України), ф. 442, оп 1, спр. 6331, арк.1; 4-4зв.
20. Держархів Житомирської обл., ф. 70, оп 1, спр. 82, арк. 1-6.
21. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл), ф. 486, оп. 1, спр 36, арк. 199.
22. ПСЗ – СПб., 1830. – Т. 25: 1798-1799. – № 18 535.
23. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 28, арк. 94.
24. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 37, арк. 84.
25. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 43, арк. 199.
26. Костриця М. Ю., Кондратюк Р. Ю. Житомир: Підручна книга з краєзнавства / М.Ю. Костриця, Р.Ю. Кондратюк. – 2-е вид., випр. й доп. – Житомир: Косенко, 2007. – 464 с.
27. ЦДІАК України, ф. 442, оп 1, спр. 5114, арк.2; 6 зв.
28. 2ПСЗ – СПб., 1831. Т. 5. – Отд. 1: 1830. – № 3 543.
29. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 39, арк. 77.
30. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 37, арк. 326.
31. Держархів Житомирської обл., ф. 10, оп 1, спр. 641, арк. 172; 358-359 зв.
32. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 39, арк. 96.
33. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 52, арк. 60.
34. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 15, арк. 379.

35. Рафальський Л. Административные порядки на Волыни в период польского режима с 1816 по 1828 год / Л. Рафальський // Волинские епархиальные ведомости. – 1887. – № 15. – С. 455-745.
36. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 4, арк. 87.
37. ПСЗ – СПб., 1830. – Т. 38: 1822-1823. – № 29 023.
38. Держархів Волинської обл., ф. 486, оп. 1, спр 36, арк. 11.
39. ЦДІАК України, ф. 741, оп. 1, спр. 49, арк. 2-2зв.
40. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп. 1 (дод), спр. 45, арк. 67.
41. Там само, арк. 400.
42. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 49, арк. 1050.
43. Держархів Житомирської обл., ф. 9, оп 1 (дод), спр. 58, арк. 530.
44. ЦДІАК України, ф. 442, оп 1, спр. 1364, арк. 31 зв.
45. Шандра В. С. Чиновник з особливих доручень при Київському генерал-губернаторові: соціологічний портрет / В. С. Шандра // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XIII. – К., 2007. – С. 156-176.
46. ЦДІАК України, ф. 442, оп 1, спр. 3008, арк. 1 зв.
47. Там само, арк. 16, 18.
48. Держархів Житомирської обл., ф.10, оп 1, спр. 48, арк. 32 зв.
49. ЦДІАК України, ф.442, оп 1, спр. 7965 арк. 26-26 зв.
50. Там само, арк. 1 зв.; 4 зв.
51. Держархів Житомирської обл., ф. 70, оп 1, спр. 82, арк. 2-3.

SUMMARY

The article is outline the powers vice-governor of Volyn province in the first half of 19 century, considered personnel officials and determined the motives, which the supreme power in the appointment

Key words: *Volyn government, the governor, the vice-governor, the official at large.*

АННОТАЦІЯ

В статті определены полномочия волынских вице-губернаторов в системе губернского управления первой половины XIX века, рассмотрен их личный состав, выяснены мотивы, которыми руководствовалась верховная власть при назначении.

Ключевые слова: *Волинская губерния, губернатор, вице-губернатор, чиновник по особым поручениям.*